

Μακεδονικά

Τόμ. 5, Αρ. 1 (1963)

B. Ferjancic', Despoti u Vizantiji i juznoslovenskim zemljama. (Οι δεσπότες στο Βυζάντιο και στις Νοτιοσλαβικές χώρες)

Ιωάννης Παπανδριανός

doi: [10.12681/makedonika.825](https://doi.org/10.12681/makedonika.825)

Copyright © 2014, Ιωάννης Παπανδριανός

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπανδριανός Ι. (1963). B. Ferjancic', Despoti u Vizantiji i juznoslovenskim zemljama. (Οι δεσπότες στο Βυζάντιο και στις Νοτιοσλαβικές χώρες). *Μακεδονικά*, 5(1), 514–519. <https://doi.org/10.12681/makedonika.825>

Julius Bassus, ἡ ὁποία εὐρέθη εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μοριχόβου, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἐριγῶνος, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Pelagonia σημειώνεται ὡς πατρίς αὐτοῦ. Πόλις Πελαγονία, διάφορος τῆς Ἡρακλείας, μᾶς παραδίδεται καὶ κατὰ τοὺς ὑστέρους ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ὅταν δηλ. οἱ Γότθοι τὸ 268 μ. Χ. κατὰ τὸν βυζαντινὸν ἱστορικὸν Ζώσιμον 1,43 ἐληλάτησαν «τὰ περὶ Δόβηρον καὶ Πελαγονίαν». Ἡ Πελαγονία αὕτη, ὅπως καὶ ἡ Δόβηρος, πρέπει κατὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην νὰ εὐρίσκετο ὄχι μακρὰν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ, εἰς θέσιν δηλ. διάφορον τῆς Ἡρακλείας. Ἐπίσης εἰς τὸν Συνέκδημον τοῦ Ἱεροκλέους (641) ἡ Πελαγονία ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς Macedonia Secunda μετὰ τοὺς Στόβους (*Στόλοι*), τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ἀστράιον (*Ἐδστράτιον*), πράγμα πού ἐπιβεβαίωσι τὴν ἀνατέρω τοποθέτησιν αὐτῆς. Ἡ Πελαγονία τὸν 5ον αἰῶνα πιθανῶς ἐξηφανίσθη.

Ἡ σ. κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν πραγματικῶν περισυνέλεξεν ἐπιμελῶς ὄλον τὸ ὑπάρχον φιλολογικὸν καὶ ἐπιγραφικὸν ὕλικόν, τὸ ὁποῖον εἶχε σχέσιν μὲ τὴν λυγκησιτικὴν Ἡράκλειαν, καὶ ἐχρησιμοποίησε τοῦτο καταλλήλως πρὸς ἐξαγωγὴν ὀρθῶν συμπερασμάτων. Ἡ ὅλη ἐργασία διακρίνεται διὰ τὴν μεθοδικότητα, τὴν ἐπιστημονικὴν ἐμβριθεῖαν καὶ τὴν πρωτοτυπίαν. Προβλήματα, πολὺ ἀμφισβητηθέντα κατὰ τὸ παρελθόν, δι' αὐτῆς εὗρον τὴν τελικὴν λύσιν. Οὕτως οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει πλέον ὅτι

α) ἡ Ἡράκλεια ἔκειτο παρὰ τὸ Μοναστήριον καὶ ὄχι παρὰ τὴν Φλώριναν,

β) οἱ Λυγκησταὶ καὶ οἱ Πελαγόνες, ἡ Λύγκος καὶ ἡ Πελαγονία, ἡ Ἡράκλεια καὶ ἡ πόλις Πελαγονία διεστέλλοντο πάντοτε μεταξύ των,

γ) ἡ Ἡράκλεια διετηρήθη μέχρι τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἦτο ἔδρα ἐπισκοπῆς, ἡ Πελαγονία μέχρι τοῦ 5ου αἰῶνος,

δ) ἡ προσθήκη τοῦ ἐπιθέτου Pelagoniensis (Pelagoniae) εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν τίτλον τῆς Ἡρακλείας δὲν σημαίνει ταύτισιν τῶν δύο πόλεων, ἀλλ' ἐπέκτασιν τῆς ἐπαρχίας Πελαγονίας καὶ εἰς τὸ μῆμα ἐκεῖνο τῆς Λυγκησίδος, ὅπου εὐρίσκετο ἡ Ἡράκλεια καὶ

ε) ἡ Ἡράκλεια κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἦτο ἔδρα τοῦ ἔθνους τῶν Λυγκηστῶν, εἶχεν ὅμως αὐτόνομον κοινοτικὴν ὀργάνωσιν.

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ

B. Ferjancic', Despoti u Vizantiji i juznoslovenskim zemljama. Posebna izdanja Srpske akademije nauka i umetnosti, knj. CCCXXVVI, Vizantoloski institut, knj. 8. Beograd 1960, str. XV+226.

(Οἱ δεσπότες στὸ Βυζάντιο καὶ στὶς Νοτιοσλαβικὲς χῶρες. Εἰδικὲς ἐκδόσεις τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, βιβλ. 336, Βυζαντινολογικὸ Ἰνστιτούτο, βιβλ. 8. Βελιγράδι 1960, σελ. XV καὶ 226).

Πολλοὶ ἱστορικοὶ τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἰδιαίτερα ὁ διάσημος Γάλλος

βυζαντιολόγος R. Guiliant, μᾶς ἔχουν δώσει μιὰ πλούσια σειρά ἀπὸ μελέτες, ποὺ ἀναφέρονται στὰ βυζαντινὰ ἀξιώματα τοῦ 9ου καὶ 10ου αἰώνα. Οἱ ἐργασίες ὅμως, οἱ σχετικὲς μὲ τὰ βυζαντινὰ ἀξιώματα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου, εἶναι λίγες καὶ γι' αὐτὸ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν πολλὰ προβλήματα.

Ἐνα μέρος τοῦ κενοῦ αὐτοῦ θέλησε νὰ καλύψῃ μὲ τὴν παραπάνω ἐργασία του ὁ κ. B. Ferjancić, ὑφηγητῆς σήμερα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Βελιγραδίου. Ἡ ἐργασία του αὐτή, ποὺ ὑπῆρξε ἡ διδακτορική του διατριβὴ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Βελιγραδίου, ἀναφέρεται στὰ προβλήματα, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ «δεσπότη» στὸ Βυζάντιο καὶ στὶς Νοτιοσλαβικὲς χῶρες.

Ἡ μελέτη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πίνακα περιεχομένων, τὸν πίνακα βιβλιογραφικῶν συντηρήσεων καὶ τὸν πρόλογο, ποὺ παρατίθενται στὴν ἀρχή, διαρρεῖται σὲ ὀκτὼ κεφάλαια.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο (σ. 3 - 8) ὁ συγγραφέας ἐρευνᾷ τὴ σημασία τοῦ ὄρου «δεσπότης» στὶς βυζαντινὲς πηγές ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 15ο αἰώνα. Κατὰ τὴν ἀπόψή του ὁ τίτλος αὐτὸς στὶς παλαιότερες βυζαντινὲς πηγές χρησιμοποιεῖται ὡς προσηγορία γιὰ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου καὶ τοὺς συναρχόντες του. Ἀπὸ τὸ 1163 ὅμως καὶ ἐξῆς ὁ ἴδιος ὄρος εἰσάγεται στὴ βυζαντινὴ αὐλή, γιὰ νὰ δηλώσῃ ἕνα νέο ἀξίωμα, τὸ ἀνώτερο ἀμέσως μετὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτοκράτορα, ἂν καὶ σὲ ὅλη τὴν περίοδο τῶν ἐτῶν 1163 - 1453 οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, ὅπως φαίνεται ἀπὸ σειρά ἐπιστολῶν τους, ἐξακολουθοῦν νὰ αὐτοαποκαλοῦνται «δεσπότες». Ὁ συγγραφέας διαπιστώνει ἀκόμη ὅτι κατὰ τὴν ἴδια περίοδο οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τὴ λέξη «δεσπότης» καὶ ὅταν μιλοῦν γιὰ ἡγεμόνες γειτονικῶν χωρῶν ἢ καὶ γιὰ ἀνώτερους ἐκκλησιαστικὸς ἀρχόντες. Βλέπουμε δηλαδή ὅτι ἡ σημασία τοῦ ὄρου εἰρύνεται ἀρκετά.

Στὸ δεύτερο κεφάλαιο (σ. 9 - 26) ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τὸν πολιτικὰ καὶ νομικὰ χαρακτῆρα τοῦ ἀξιώματος τοῦ «δεσπότη» καὶ καταλήγει στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα. Τὸ ἀξίωμα τοῦ «δεσπότη» δινόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, ἡ ἀπονομὴ τῶν διασήμων τοῦ ἀξιώματος γινόταν στὴν αἴθουσα τῶν ἀνακτόρων, ποὺ βρισκόταν ὁ αὐτοκρατορικός θρόνος (τρικλίσιον), ἀλλὰ, σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις, ὁ αὐτοκράτορας μπορούσε νὰ ὀνομάσῃ κάποιον δεσπότη στέλνοντάς του τὰ σχετικὰ διάσημα μὲ εἰδικὸ ἀποσταλμένο. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι μαζὶ μὲ ἄλλα δικαιώματα μεταβιβάστηκε ἀπὸ τὸν κύριο ἄρχοντα (αὐτοκράτορα) στὸν συνάρχοντά του (βεσιλέα) καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ὀνομάζῃ ὁ τελευταῖος τοὺς δεσπότες. Κατὰ τὴ συνήθεια τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς τὸ ἀξίωμα αὐτὸ δινόταν κυρίως σὲ μέλη ἢ σὲ συγγενεῖς τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας. Καμμιά φορὰ ὅμως (ὅπως π.χ. ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων) ὁ αὐτοκράτορας ὀνόμαξε δεσπότες καὶ

πρόσωπα, πού δὲν εἶχαν κανένα συγγενικό δεσμό μὲ τὴν οἰκογένειά του. Τὸ ἀξίωμα δὲν ἦταν κληρονομικό καὶ σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις μπορούσε νὰ ἀφαιρεθῆ. Ὁ δεσποτικός τίτλος δὲν σήμαινε ὅτι τὸ πρόσωπο πού τὸν ἔφερε ἀσκοῦσε καμμιά ἰδιαίτερη ἐξουσία στὴ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ διοίκηση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν καθαρὰ προσωπικό τίτλο καὶ δὲν μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ὀρισμένες βυζαντινὲς ἐπαρχίες, πού οἱ διοικητὲς τους ὀνομάζονταν δεσπότες, ἦταν καὶ ἀπὸ καθεστωτικὴ ἄποψη δεσποτῆτα. Ἡ διοίκηση μιᾶς ἐπαρχίας ἦταν ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ δεσποτικό ἀξίωμα καὶ πολλὲς φορὲς οἱ δεσπότες ἔπαιρναν τὸν τίτλο ἀρκετὸ χρόνον πρὶν ἀναλάβουν τὴ διοίκηση τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς.

Οἱ πηγὲς δὲν ἀναφέρουν τίποτε σχετικὰ μὲ τὰ δικαιώματα τοῦ «δεσπότη», παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως τὰ στοιχεῖα, πού ἀντλοῦνται ἀπὸ τὰ γραφεῖα τῶν βυζαντινῶν δεσποτῶν, μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὰ διπλώματα, πού ἐξέδιδαν αὐτοί. Οἱ δεσπότες εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδίδουν διπλώματα, ἐπικυρωμένα μὲ ἀργυρὴ σφραγίδα (ἀργυροβούλλα), τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα καὶ ἐξῆς ὑπέγραφαν μὲ κόκκινη μελάνη. Πάντως δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ κόβουν δικὰ τους νομίσματα καὶ γι' αὐτὸ τὰ ὑπάρχοντα νομίσματα μερικῶν ξένων ἡγεμόνων-δεσποτῶν δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μὲ τὸ δεσποτικό ἀξίωμα, πού εἶχαν πάρεμ αὐτοὶ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο (σ.27 - 48) ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τοὺς δεσπότες τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν ἀκόλουθη σειρά: α) δεσπότες πρὶν ἀπὸ τὸ 1204, β) δεσπότες κατὰ τοὺς χρόνους τῆς λατινικῆς κυριαρχίας (1204 - 1261) καὶ γ) δεσπότες κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων (1261 - 1453).

Ἐξετάζοντας τὴν ἱστορία τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιωματος στὴν Κωνσταντινούπολη, λέγει ὁ συγγραφέας, παρατηροῦμε ὅτι αὐτὸ στὴν ἀρχὴ σήμαινε τὸν διάδοχο τοῦ θρόνου. Ἀκόμη, ὅταν ὁ αὐτοκράτορας δὲν εἶχε ἀρρενες ἀπογόνους, ἀπένεμε τὸν τίτλο τοῦ «δεσπότη» στὸ σύζυγο τῆς μεγαλύτερης κόρης του. Μὲ τὴ σημασία αὐτὴ ὁ θεσμὸς διατηρήθηκε μόνον ὡς τὸ 1204. Ἀπὸ τὸ 1261, ὅταν ὁ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος ἀνακατέλαβε τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ δεσποτικός στέφανος δινόταν καὶ στοὺς νεωτέρους γιουὺς τοῦ αὐτοκράτορα, ἀκόμη καὶ σὲ συγγενεῖς τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας, ἐνῶ ὁ πρωτότοκος γιὸς καὶ διάδοχος τοῦ θρόνου ἔπαιρνε τὸ ἀξίωμα τοῦ «βασιλέως».

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο (σ. 49 - 88) ὁ συγγραφέας πραγματεύεται: α) θέματα, πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν πηγῶν, σχετικὰ μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ Μιχαὴλ Α΄ καὶ τοῦ Θεοδώρου Α΄ Ἀγγέλων, β) τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς δεσπότες, πού προέρχονταν ἀπὸ τὶς οἰκογένειες Ἀγγέλων καὶ Ὀρσίνη (1225-1347) καὶ γ) ὅτι ἀφορᾷ τοὺς ὑπόλοιπους, ἑλληνικῆς ἢ ξένης καταγωγῆς δεσπότες, πού εἶχαν κτήσεις στὸ δεσποτῆτο τῆς Ἡπείρου.

Στηριζόμενος στις βυζαντινές και δυτικές πηγές ο συγγραφέας άποδεικνύει ότι τόσο ο ίδρυτής του κράτους της Ήπειρου Μιχαήλ Α΄ Ἄγγελος (1204 - 1215), όσο και ο αδελφός και διάδοχός του Θεόδωρος Α΄ Ἄγγελος (1215 - 1230), δὲν ἔφεραν ποτέ τὸ ἀξίωμα τοῦ «δεσπότη», ἄποψη, πὸν ἐσφαλμένα ἐπικρατοῦσε ὡς σήμερα. Πρῶτοι δεσπότες στὴν Ἁπειρο εἶναι ὁ Ἐμμανουήλ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ἄγγελοι, ἀδελφοὶ τοῦ Θεοδώρου Α΄, ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ πῆραν τὸ ἀξίωμα αὐτό. Μετὰ τὸ 1230 ὅμως, ὅταν ὁ Θεόδωρος Α΄ νικῆθηκε στὴν Κλοκοτινίτσα καὶ αἰχμαλωτίστηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ἡ ἀπονομὴ τοῦ δεσποτικῦ ἀξιώματος στὰ μέλη τῆς δυναστείας τῶν Ἄγγέλων στὴν Ἁπειρο γινόταν μόνον ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας. Μετὰ τὸ 1261 τὸ δικαίωμα αὐτὸ περιήλθε στὴν αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης.

Τὸ πέμπτο κεφάλαιο τῆς μελέτης (σ. 89 - 103) ἀναφέρεται στοὺς δεσπότες τῆς Θεσσαλονίκης. Κατὰ τὸν κ. Ferjancic τὴ διοίκηση τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὸν 14ο καὶ 15ο αἰῶνα ἀναλάμβαναν γιοιοὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, πὸν ἔφεραν τὸν τίτλο τοῦ «δεσπότη», ὁ χαρακτῆρας ὅμως τῆς ἐξουσίας τους δὲν ἦταν ὁ ἴδιος σὲ ὅλη τὴν περίοδο αὐτή. Οἱ δεσπότες Κωνσταντῖνος καὶ Δημήτριος, γιοιοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου, στάλθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν τρίτη δεκαετηρίδα τοῦ 14ου αἰῶνα μόνον ὡς διοικητές, με ἀποστολὴ νὰ ἐνισχύσουν τὴν κεντρικὴ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία σὲ μιὰ περίοδο, πὸν τὸ Βυζάντιο περνοῦσε ἐσωτερικὴ κρίση ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα, ὅταν ἀρχίζει ἡ περίοδος τῶν σπουδαίων μεταβολῶν στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου, ἀλλάζει καὶ ὁ χαρακτῆρας τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ πόλη μαζὶ με τὴν περιφέρειά της δίνεται ὡς προσωπικὴ κτῆση σὲ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Πρῶτος κύριος τῆς προσωπικῆς κτῆσης τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι ὁ δεσπότης Μανουήλ Παλαιολόγος, γιοὺς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννου τοῦ Ε΄. Τὸ γεγονός ὅμως, ὅτι κατὰ τὸν 14ο καὶ 15ο αἰῶνα δὲν συναντοῦμε ἀποκλειστικὰ δεσπότες ὡς διοικητές τῆς Θεσσαλονίκης, μᾶς πείθει ὅτι, ἀπὸ καθεστωτικὴ ἄποψη, ἡ πόλη αὐτὴ δὲν ὑπῆρξε ποτέ δεσποτάτο. Ἐξ ἄλλου ὅλοι οἱ δεσπότες τῆς Θεσσαλονίκης εἶχαν πάρει τὸν τίτλο αὐτὸ ἀρκετὸ χρόνο πρὶν πᾶνε στὴ Θεσσαλονίκη.

Τὸ ἕκτο κεφάλαιο (σ. 104 - 140) πραγματεύεται τὰ σχετικὰ με τοὺς δεσπότες τοῦ Μορέως. Ἡ Θεσσαλονίκη, λέγει ὁ συγγραφέας, δὲν εἶναι ἡ μοναδικὴ ἐπαρχία τοῦ Βυζαντίου, πὸν εἶχε τὸν χαρακτῆρα προσωπικῆς κτῆσης. Τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ ἔχει ἔντονα καὶ ἡ Πελοπόννησος ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα. Ἐκεῖ ἀπὸ τὸ 1383 καὶ ἔξῃς τὴ διοίκηση τῶν βυζαντινῶν ἐδαφῶν τὴν ἀναλαμβάνουν μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας (γιοιοὶ ἢ ἀδελφοὶ τοῦ αὐτοκράτορα), ταυτόχρονα ὅμως διατηροῦσαν σημαντικὴ ἀνεξαρ-

τησία στην έσωτερική και έξωτερική τους πολιτική.

Συνοψίζοντας τὰ συμπεράσματά του ὁ συγγραφέας καταλήγει στὴ γνώμη, ὅτι εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἄποψη, ποὺ ἐπικρατοῦσε ὡς τώρα, ὅτι οἱ βυζαντινὲς κτήσεις στὴν Πελοπόννησο εἶχαν καθεστῶς δεσποτάτου, δηλαδή ὅτι ἡ ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας στὴν Πελοπόννησο ἀπὸ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας εἶχε ὡς ἄμεσο ἐπακόλουθο καὶ τὴν ἀπονομὴ σ' αὐτοὺς τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος. Ὅλα σχεδὸν τὰ μέλη τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων παίρνουν τὸ δεσποτικὸ ἀξίωμα ἀρκετὸ χρόνο πρὶν ἀναλάβουν τὴ διοίκηση τῶν κτήσεων τῆς Πελοποννήσου. Ἐξ ἄλλου τὰ ἴδια πρόσωπα εἶχαν κτήσεις καὶ σὲ ἄλλες βυζαντινὲς ἐπαρχίες, γιὰ τὶς ὁποῖες ὅμως δὲν μπορούμε νὰ νὰ υποθέσουμε ὅτι ἦταν δεσποτᾶτα. Ὅλες αὐτὲς οἱ βυζαντινὲς ἐπαρχίες, ποὺ διοικοῦνταν ἀπὸ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς δυναστείας (Μαυροῦλ Β', Θεόδωρος Α', Ἀνδρόνικος, Θεόδωρος Β', Κωνσταντῖνος, Θωμᾶς καὶ Δημήτριος Παλαιολόγος), ἔχουν μεταξύ τους τὸ ἐξῆς κοινὸ χαρακτηριστικόν: εἶναι κτήσεις μὲ προσωπικὸ χαρακτήρα, ποὺ παραχωροῦνται σὲ γιουοὺς ἢ ἀδελφοὺς τοῦ αὐτοκράτορα. Τέτοιον χαρακτήρα εἶχαν καὶ οἱ βυζαντινὲς κτήσεις στὴν Πελοπόννησο.

Στὸ ἔβδομο κεφάλαιο (σ. 141-155) ἐξετάζεται ὁ θεσμὸς τοῦ «δεσπότη» στὴ Βουλγαρία.

Ὅλοι οἱ δεσπότες στὴ Βουλγαρία κατὰ τὸν συγγραφέα ἔπαιρναν τὸ ἀξίωμά τους ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Ἡ πενιχρότητα τῶν βυζαντινῶν καὶ βουλγαρικῶν πηγῶν δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσουμε σαφῆ εἰκόνα γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος στὴ Βουλγαρία, μπορούμε ὅμως νὰ πούμε ὅτι καὶ ἐδῶ τὸ δεσποτικὸ ἀξίωμα δινόταν σὲ μέλη ἢ σὲ συγγενεῖς τοῦ οἴκου, ποὺ κυβερνοῦσε. Τὸ δεσποτικὸ ἀξίωμα στὴ Βουλγαρία εἶχε καθαρὰ τὸ χαρακτήρα προσωπικοῦ τίτλου καὶ δὲν σήμαινε ταυτόχρονα καὶ τὴν ἐξασφάλιση ὀρισμένων δικαιωμάτων.

Τέλος στὸ ὄγδοο κεφάλαιο (σ. 156-204) ἐξετάζονται οἱ δεσπότες στὴ Σερβία μὲ τὴν ἀκόλουθη σειρά: α) δεσπότες τοῦ 14ου αἰώνα, β) δεσπότες τοῦ 15ου αἰώνα καὶ γ) δεσπότες ποὺ ὀνομάστηκαν ἀπὸ βασιλεῖς τῆς Οὐγγαρίας.

Γιὰ τὸ θεσμὸ τοῦ «δεσπότη» στὴ μεσαιωνικὴ Σερβία μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος μετὰ τὴ στέψη τοῦ Στεφάνου Δουσάν ὡς αὐτοκράτορα 1346, γιὰτὶ αὐτὸς ἄρχισε νὰ ἀπονέμη τίτλους σὲ Σέρβους εὐγενεῖς ἀνώτερους αὐλικούς· ἔνας ἀπὸ τοὺς τίτλους αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ δεσποτικός. Οἱ δεσπότες τοῦ 15ου αἰώνα (ἀπὸ τὶς οἰκογένειες Λαζάρεβιτς καὶ Βράνκοβιτς) παίρνουν τὸν τίτλο αὐτὸ ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Μετὰ τὴν πώση τοῦ Βυζαντίου (1453) τὸ δικαίωμα τῆς ἀπονομῆς τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος μεταβιβάζεται στοὺς Οὐγγρους βασιλεῖς, ποὺ καὶ μετὰ τὴν πώση τοῦ μεσαιωνικοῦ σερβικοῦ κράτους (1459) ἐξακολουθοῦν νὰ ὀνομάζουν «δεσπότες» Σέρβους εὐγενεῖς, ποὺ εἶχαν καταφύγει στὴν νότια Οὐγγαρία.

Τὴν μελέτη κλείνει ἡ γεωμανικὴ περίληψη (σ. 205-218) καὶ τὸ εὐρετήριο (σ. 219-226).

Κλείνοντας τὴν ἀνάλυση τοῦ ἔργου τοῦ κ. Ferjancic' ἐπιθυμοῦμε νὰ τοῖς συστήσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα λαμπρὸ ἐπιτεύγμα, πού θὰ ἀποτελέσῃ ἀσφαλῆ ὁδηγὸ γιὰ ὅποιον θελήσῃ νὰ προωθήσῃ περισσότερο τὴν ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὰ ἀξιώματα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΣ
Βελιγράδι

Ἄ λ έ ξ η Ἀ θ. Κ ύ ρ ο υ, Οί Βαλκανικοί γείτονές μας. Ἀθήναι 1962. 8ον σ. VIII + 246.

Οἱ Βαλκανικοὶ μας γείτονες ὑπῆρξαν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ἐπανειλημμένως ὑποκείμενον εἰδικῶν πραγματειῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων καὶ μὴ κυρίως ἕνεκα τῶν πολιτικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα συνετέλεξαν τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἐξακολουθοῦν δυστυχῶς ἀκόμη νὰ τὴν συνταράσσουν. Εἶναι πολὺ γνωστὰ τὰ ἔργα τοῦ Κ. Ἀμάντου, Οἱ Βόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Ἀντ. Κεραμοπούλλου, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, τοῦ Στ. Γυαλίστρα, Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ οἱ βαλκανικοὶ γείτονές του κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους. Περὶ τῶν ἰδίων ἐπραγματεύθην καὶ ἐγὼ εἰς μακρὰν σειρὰν ὁμιλιῶν ἀπὸ τοῦ Ῥαδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ Θεσσαλονίκης, αἱ ὁποῖαι ὅμως παραμένουν ἀκόμη ἀδημοσίευτοι. Εἰς τὰς πραγματείας ταύτας προστίθεται τῶρα καὶ ἡ παρούσα. Αὕτη εἶναι λίαν ἐπικαιρὸς καὶ εὐπρόσδεκτος. Ἐπικαιρὸς μὲν, διότι δυστυχῶς οἱ Βαλκανικοὶ μας γείτονες ὑπὸ τὴν νέαν λεοντὴν τῶν δῆθεν Μακεδόνων ἤρριξαν πάλιν νὰ ἐπαναφέρουν ὑπὸ νέαν μορφήν τὰς παλαιὰς τῶν ἀδηφάγους ἀξιώσεις εἰς βάρος μας, εὐπρόσδεκτος δέ, διότι ἔρχεται ὡς συμπλήρωμα καὶ ἐπιστέγασμα τῶν παλαιότερων. Αὗται εἶναι μᾶλλον ἱστορικαί, ἀνατρέχουσαι κυρίως εἰς τὸ παλαιότερον παρελθόν, ἐν ᾧ ἡ κρινομένη, προερχομένη παρὰ δοκίμου διπλωμάτου, ὅστις λαβὼν ἐν πολλοῖς ἐνεργῶν μέρους εἰς τὰς διπλωματικὰς ἐνεργείας τῶν τελευταίων ἐτῶν ὡς πρεσβευτῆς ἐν Βελιγραδίῳ καὶ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ Ἠνωμένα Ἐθνη, προσκομίζει αὐτοῦσια διπλωματικὰ στοιχεῖα, ἀτελῶς μέχρι τοῦδε γνωστὰ εἰς τοὺς πολλούς.

Σκοπὸς τοῦ συγγραφῆως, ὅπως καθορίζεται εἰς τὸν πρόλογον, δὲν εἶναι ἡ συγγραφὴ πλήρους ἱστορίας τῶν βαλκανικῶν γειτόνων, ἀλλ' ἡ διδασκαλία τῶν παλαιότερων ἐνεργειῶν τῶν ξένων κρατῶν, τῶν ὁποίων ἡ πληροτέρα γνῶσις θὰ συνεπιφέρῃ κατ' ἀρχὴν, ἂν ὄχι πάντοτε τὴν συμπάθειαν, ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει τὴν συναγωγὴν περισσότερον ἀντικειμενικῶν συμπερασμάτων, ὡς καὶ τὴν προσπάθειαν ὅπως γίνεται χρῆσις ὀρθοτέρων κριτηρίων. Θὰ παραμερίσῃ πρωτίτως τὸ μῖσος, τὸ ὁποῖον εἰς τίποτε δὲν ὠφελεῖ, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀπλῶς δεῖγμα συμπλέγματος κατωτερότητος.